

Окремі проблеми застосування

міжнародно-правових норм у кримінальному праві України

М. П. Куцевич

кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права та кримінології юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Стаття присвячена аналізу можливості запровадження в кримінально-правовій системі України механізму безпосереднього застосування міжнародно-правових норм.

Ключові слова: міжнародно-правова норма, злочин, імплементація, національна правова система.

Стаття посвящена аналізу можливості впровадження в уголовно-правовую систему України механізму непосредственного применения уголовно-правовых норм.

Ключевые слова: международно-правовая норма, преступление, имплементация, национальная правовая система.

The article is devoted to the analysis of the possibilities of introduction in the criminal legal system of Ukraine mechanism of direct application of international legal norms.

Keywords: international legal norms, crime, implementation, national legal system.

Міжнародно-правові акти, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України і наділяються юридичною силою закону, що закономірно обумовлює запитання про можливість їх прямої дії. Однак часто пряма дія їх норм неможлива через різні причини. У ряді випадків це виникає через специфіку змісту норм, оскільки зафіксовані в них приписи дають державі-учасниці вибір можливих способів урегулювання певних відносин, що обумовлює необхідність прийняття внутрідержавного законодавства, яке й забезпечує реалізацію вимог міжнародного акта.

Значно складнішою є ситуація, коли міжнародно-правова норма зобов'язує до конкретних безальтернативних дій. У такому випадку держава нібито повинна застосувати нормативні положення міжнародного акта безпосередньо. Однак реально існуючий правозастосовний підхід інший.

Виходом з окресленої ситуації може бути запровадження певного універсального правового механізму, який би забезпечував безпосередню дію міжнародно-правових норм, що стали частиною національного законодавства України. Особливої актуальності запровадження такого правового механізму набуває завдяки зростанню міжнародної співпраці держав, що оформлюється відповідними договорами, спрямованими на протидію певним різновидам злочинних діянь. Однак питання конкретної моделі такого механізму і можливості його запровадження взагалі все ще залишається поза увагою сучасних наукових досліджень, що й обумовлює доцільність їх проведення та визначає завдання цієї наукової публікації.

Нормативні приписи ратифікованих Україною міжнародних договорів у сфе-

рі кримінального права за предметною спрямованістю загалом можна поділити на дві групи, які: 1) врегульовують загальні питання кримінальної відповідальності; 2) визначають різновиди злочинних діянь та встановлюють обов'язок криміналізувати ці діяння в національному законодавстві.

Виконання обох зазначених різновидів міжнародно-правових приписів у правовій системі України здійснюється виходячи з обмежувального тлумачення змісту п. 22 ч. 1 ст. 92 Конституції України, за яким виключно законами України визначаються діяння, які є злочинами, та відповідальність за них. Відповідно застосування міжнародно-правових норм можливе лише після їх імплементації в національне кримінальне законодавство.

Існування такого підходу щодо виконання державою взятих на себе міжнародних зобов'язань знаходить певне виправдання в світлі таких принципів міжнародного права, як: а) невтручання у справи, які належать до внутрішньої компетенції будь-якої іншої держави, та б) суверенна рівність держав, які передбачають не лише визнання за кожною державою прав, притаманних повному суверенітету, а й право кожної держави вільно обирати і розвивати політичні, економічні, соціальні й культурні системи [1].

Очевидно саме ці загальновизнані принципи міжнародного права лежать в основі існуючої техніки і традицій міжнародної нормотворчості, що дає змогу державам-учасникам вибрати певні варіанти врегулювання в національному законодавстві відносин, регулюванню яких присвячений відповідний міжнародний договір навіть після його ратифікації.

Однак такий підхід часто не дає змогу забезпечити повне виконання вимог міжнародних нормативних актів, особливо тоді, коли такий акт не передбачає

жодних альтернативних варіантів врегулювання певних відносин, а в національному законодавстві не достатньо нормативних положень, які забезпечують імплементацію відповідної норми міжнародного характеру.

Для прикладу розглянемо декілька ситуацій. Відповідно до статті 1 Конвенції про запобігання злочину геноциду і покарання за нього від 09.12.1948 р. (далі — Конвенція 1948 р.) Україна визнала злочином геноциду діяння, передбачені в ст. 2 цієї Конвенції. Зокрема, у статті 2 Конвенції 1948 р. під геноцидом розуміються дії, вчинювані з наміром знищити повністю або частково будь-яку національну, етнічну, расову або релігійну групу, а саме шляхом: а) вбивства членів групи; б) спричинення серйозних тілесних ушкоджень або розумового розладу членам групи; с) умисного створення для будь-якої групи таких життєвих умов, які розраховані на повне або часткове фізичне її знищення; d) заходів, розрахованих на запобігання народженню дітей в середовищі такої групи; e) насильницької передачі дітей з однієї групи в іншу [2].

Для реалізації міжнародно-правових зобов'язань щодо кримінального переслідування злочину геноциду у Кримінальному кодексі України 2001 р. (далі — КК України) ч. 1 ст. 442 зазначається: «Геноцид, тобто діяння, умисно вчинене з метою повного або часткового знищення будь-якої національної, етнічної, расової чи релігійної групи шляхом позбавлення життя членів такої групи чи заповідання їм тяжких тілесних ушкоджень, створення для групи життєвих умов, розрахованих на повне чи часткове її фізичне знищення, скорочення дітонародження чи запобігання йому в такій групі або шляхом насильницької передачі дітей з однієї групи в іншу» [3].

Таким чином, переважна більшість форм вчинення злочинного діяння, пе-

редбаченого в ч.1 ст. 442 КК України, збігається з можливими формами вчинення злочинного діяння цього виду, що передбачене в ст. 2 Конвенції 1948 р. Виняток становить лише одна форма вчинення геноциду — спричинення розумового розладу членам національної, етнічної, расової або релігійної групи, яка в диспозиції ч. 1 ст. 442 КК України не передбачена взагалі і не може бути охоплена змістом жодної іншої форми злочину, передбаченого в цій нормі.

Подібна ситуація має місце і щодо реалізації вимог Міжнародної конвенції про боротьбу з вербуванням, використанням, фінансуванням і навчанням найманців від 04.12.1989 р. (далі — Конвенція 1989 р.). Згідно зі ст. 2 цієї Конвенції злочином визнається: а) вербування найманців; б) використання найманців; с) фінансування найманців; d) навчання найманців.

Для реалізації міжнародно-правових зобов'язань щодо кримінального переслідування злочину «найманство» у КК України розміщена ст. 447, де в ч.1 передбачена відповідальність за такі форми вчинення цього злочину: а) вербування найманців; б) фінансування найманців; с) матеріальне забезпечення найманців; d) навчання найманців.

Таким чином, як і в попередньому випадку, переважна більшість форм вчинення злочинного діяння, передбаченого в ч.1 ст. 447 КК України, збігається з можливими формами вчинення злочинного діяння цього виду, що передбачене в ст. 2 Конвенції 1989 р. Виняток становить лише одна форма вчинення найманства — використання найманців, яка в диспозиції ч. 1 ст. 442 КК України не передбачена і не може бути охоплена змістом жодної іншої форми злочину, передбаченого в цій нормі.

Крім наведених прикладів, які можна умовно розглядати як одну типову ситу-

ацію — коли в міжнародній нормі передбачені додаткові ознаки злочину порівняно з КК України, проблемне співвідношення в розглядуваному аспекті виникає й у випадку, що має місце в ч. 1 ст. 438 КК України «Порушення законів та звичаїв війни». Зокрема, згідно з ч. 1 ст. 438 КК України діяння, які визнаються злочином за цією статтею, можуть бути передбачені не лише КК України, а й міжнародним договором. Такий підхід забезпечується завдяки положенню ч.1 ст. 438 КК України: «...інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України».

У положеннях частини 1 статті 438 КК України законодавцем використаний підхід, за яким диспозиція норми відсилає до міжнародних нормативних актів не лише для з'ясування конкретного змісту ознак злочину, що передбачені в диспозиції, а й для визначення самих ознак злочинного діяння. Тоді як за традиційним підходом бланкетна диспозиція фіксує склад злочинного діяння, а для з'ясування змісту конкретної ознаки злочину, що передбачена в такій диспозиції, відсилає до положень спеціального законодавства, у тому числі приписів міжнародних нормативних актів [4, с. 36; 5, с. 46-47].

Виникає закономірне запитання, чи можливе притягнення до кримінальної відповідальності за законодавством України в разі:

1) вчинення геноциду у формі спричинення розумового розладу членам певної національної, етнічної, расової або релігійної групи людей;

2) вчинення найманства у формі використання найманців?

3) вчинення діянь, які безпосередньо передбачені не в ч.1 ст. 438 КК України, а в міжнародних договорах, згоду

на обов'язковість яких надала Верховна Рада України.

З огляду на вказаний існуючий підхід до реалізації приписів міжнародних норм у наведених першому та другому випадках кваліфікація діянь як геноциду та як найманства неможлива з таких причин.

По-перше, положення п. 22 ч.1 ст. 92 Конституції України орієнтують на те, що злочинність діяння та відповідальність за їх учинення визначаються виключно законами України, з якими, очевидно, не слід ототожнювати міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, не дивлячись на їх юридичну силу, яка рівна юридичній силі законів України. Однією з підстав для такого висновку є рішення Конституційного Суду України від 09.07.1998 р. [6]. У пункті 1 резолютивної частини цього рішення йдеться: «Термін «законодавство», що вживається у ч. 3 ст. 21 Кодексу законів про працю України ..., треба розуміти так, що ним охоплюються закони України, чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також постанови Верховної Ради України, укази Президента України, декрети і постанови Кабінету Міністрів України, ...». Таким чином, Конституційним Судом проведена чітка позиція з розмежування законів України та міжнародних договорів України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, як самостійних правових явищ, що не дає змоги розглядати такі міжнародні договори як різновид законів України і, відповідно, тлумачити вищезазначене положення п. 22 ч.1 ст. 92 Конституції України як таке, що дозволяє застосовувати положення ратифікованих міжнародних договорів для вирішення питань кримінальної відповідальності.

По-друге, особливістю побудови норм міжнародно-правових актів у переваж-

ній більшості випадків є відсутність санкцій за передбачені в них злочинні діяння, тому безпосереднє застосування міжнародних актів для притягнення до кримінальної відповідальності в правовій системі України неможливе через їх неповноцінність як правового інструменту регулювання кримінальної відповідальності.

Разом з тим існування такого підходу видається некоректним як з точки зору доцільності криміналізації вищезазначених форм учинення геноциду та найманства, які є не менш суспільно небезпечними, ніж ті, що вже передбачені в ч.1 ст. 442 КК України, так і з точки зору дотримання такого загально визнаного принципу міжнародного права, як добросовісне виконання взятих державою зобов'язань. Однак виправлена ця ситуація в обох окреслених ситуаціях може бути лише шляхом внесення відповідних змін в ч.1 ст. 442 та в ч.1 ст. 447 КК України.

Відмежовуючись від розглянутих конкретних прикладів, слід зауважити, що внесення змін до КК України в кожному випадку невідповідності змісту його положень приписам міжнародного акта є надто ускладненим виходом із ситуації, який, з одного боку, не дає змоги поширити дію норм КК України, до яких внесені зміни, на випадки вчинення відповідних діянь до набрання чинності зміненими нормами, хоча в цей період існувала міжнародна протиправність таких діянь, з іншого боку, такий шлях не забезпечує системності підходу держави до виконання міжнародних зобов'язань у сфері встановлення кримінальної відповідальності за злочинні діяння, протиправність яких визначається міжнародними актами, оскільки зазначені вище зміни будуть зорієнтовані лише на усунення конкретної невідповідності в нормах КК України.

Що стосується третього поставленого вище питання щодо можливості кри-

мінальної відповідальності за діяння, визначені в міжнародних договорах, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, то відповідь на це питання можлива й позитивна. Такий підхід є дещо некоректним з точки зору відповідності конституційному припису, за яким злочинність діяння визначається виключно законами України. Однак, з іншого боку, на відміну від інших прикладів, що наводились вище, у ч.1 ст. 438 КК України в загальній формі все ж передбачено протиправність певних діянь, які є «порушеннями законів та звичаїв війни», хоча й не конкретизовано їх форму, тому є формальні підстави розглядати такі правопорушення як злочини за КК України.

Ураховуючи наведені вище вади можливого на даний момент підходу до усунення суперечностей між положеннями КК України та міжнародних актів, доцільним видається розробка та запровадження певного універсального механізму реалізації приписів міжнародних нормативних актів, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, який би забезпечував пряму дію міжнародних норм на випадок, коли навіть після ратифікації міжнародного договору національне законодавство не дозволяє реалізувати його приписи в повній мірі.

Разом з тим запровадження такого механізму має відповідати декільком вимогам:

1) повинно зберегтись співвідношення законів України та міжнародних нормативних актів, ратифікованих Україною, за яким питання злочинності діяння та його караності вирішуються виключно законами України;

2) збереженим має бути існуючий в Україні підхід законодавчої техніки, за яким усі питання кримінальної відповідальності врегульовуються в єдиному нормативному акті, яким є КК України.

Таким чином забезпечиться дія принципів, закріплених у ст. 3 КК України, за якими законодавство України про кримінальну відповідальність становить КК України, і виключно цим актом визначаються злочинність діяння, його караність та інші кримінально-правові наслідки.

Нормативне положення, яке б передбачало такий правовий механізм, могло б бути розміщене в КК України, зокрема в ч. 6 ст. 3, та могло б зводитись до такого:

«6. У випадку, якщо положення міжнародного договору, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, деталізують зміст ознак або доповнюють ознаки злочинного діяння, передбаченого в цьому Кодексі, то для вирішення всіх питань притягнення до кримінальної відповідальності за відповідний злочин мають застосовуватись положення такого міжнародного договору разом з положеннями цього Кодексу в частині, яка не суперечить змісту положень цього Кодексу».

Такий підхід дав би змогу підвищити ефективність реалізації міжнародно-правових зобов'язань України у сфері кримінального права та забезпечити системність механізму взаємодії національної та міжнародної кримінально-правових систем шляхом: 1) безпосереднього застосування норм ратифікованих міжнародних актів при вирішенні питань кримінальної відповідальності та 2) компліментарного застосування міжнародно-правових норм при вирішенні питань кримінальної відповідальності.

Крім того, запровадження такого підходу гарантувало б дотримання суверенного права України, як і будь-якої іншої держави, самостійно визначати межі кримінальної відповідальності за певне злочинне діяння з урахуванням існуючих традицій нормотворчості у сфері кримінального права, які зводяться до того, що КК України — єдиний нормативний акт, що врегульовує питання кримінальної відповідальності.

Список використаної літератури

1. Декларация о принципах международного права, касающихся дружественных отношений и сотрудничества между государствами в соответствии с Уставом Организации Объединенных Наций // Официальный веб-сайт Организации Объединенных наций / Резолюция 25-й сессии (1970 год). [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.un.org/ru>
2. Конвенції про запобігання злочину геноциду і покарання за нього від 09.12.1948 р. // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України / Законодавство України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://portal.rada.gov.ua>
3. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25-26. – Ст.131.
4. Кримінальне право України. Загал. част. : підруч. для юрид. вузів і фак. / Г. В. Андрусь, П. П. Андрушко, В. В. Беньківський та ін. ; за ред. П. С. Матишевського, П. П. Андрушка та С. Д. Шапченка. – К. : Юрінком Інтер, 1997. – 512 с.
5. Кримінальне право України. Загал. част. : підруч. / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, Л. М. Кривоченко та ін. ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 3-є вид., перероб. і допов. – К. : Юрінком Інтер, 2007. – 496 с.
6. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Київської міської ради професійних спілок щодо офіційного тлумачення частини третьої статті 21 Кодексу законів про працю України (справа про тлумачення терміна «законодавство») від 09.07.1998 р. // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України / Законодавство України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://portal.rada.gov.ua>